

الگوی ایرانی اسلامی خانواده اخلاق محور است شکوه نوابی نژاد^۱

چکیده

علیرغم پیشرفت‌های علمی، تکنولوژی و صنعتی، و تأثیر پذیری همه جامعه از این تحولات، خانواده نیز در معرض چالش‌ها و تحولاتی قرار گرفته است که تمامیت بنیان مقدس خانواده و استحکام آن را مورد تهدید جدی قرار کرده است.

مطالعات و پژوهش‌ها و نیز تجارب بالینی نویسنده با خانواده‌های ایرانی طی دهه‌های متمادی نشان می‌دهد ریشه اصلی بسیاری از معضلات امروز خانواده‌ها کم‌رنگ شدن اخلاق و معنویات و ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، ملی و دینی در خانواده است. غلبه سود جویی‌ها، بینش صرفاً مادی که نتیجه آن تجمل‌گرایی، اسراف، بی‌عدالتی، خشونت، انواع نابسامانی‌های فردی و خانوادگی و اجتماعی و در نهایت طلاق‌های امروزی است.

در مقاله حاضر تلاش شده است تا از اخلاق مبتنی بر دین آموزه‌های اخلاقی در زندگی به منظور مقاوم کردن خانواده در برابر آسیب‌ها و تنش‌ها و ناآرامی‌ها بهره گرفته شود. از مجموع آموزه‌های اخلاقی مؤثر می‌توان از بخشش یاد کرد. این آموزه‌های اخلاقی با روح انسانها در فضای مطبوع زندگی خانوادگی تجانس دارد. از جمله آموزه‌های اخلاقی بخشش فرآیندی از کاهش یا خلاصی از خشم، نارضایتی و یا تنفرگرایی دیگری یا دیگران است.

بررسی ریشه‌های مذهبی و اخلاقی بخشش به درک عمیق‌تر آن کمک می‌کند بخشش یک نوع خیر خواهی و فضیلت اخلاقی و از جمله مداخلات مذهبی و معنوی است که به رفاه و سلامت انسان کمک می‌کند.

در پایان لازم به تأکید است که فرهنگ سازی در جهت گسترش حاکمیت اخلاق معنویت در خانواده مهمترین و کوتاه‌ترین راهبرد نظری و عملی است که در طراحی الگوی مطلوب خانواده باید مورد توجه قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: آموزه‌های دینی، ارزش‌های فرهنگی، اخلاق، معنویت، بخشش، چالش‌های خانواده، خانواده ایرانی-اسلامی

مقدمه

خانواده کوچک‌ترین نهاد اجتماعی و از نظر تنوع کارکرد و فعالیت‌های انسان در ابعاد زیستی، عاطفی، اجتماعی، تربیتی و اقتصادی جامع‌ترین و کامل‌ترین سازمان بشری است. خانواده نخستین و پایدارترین بستر

تربیت و رشد کامل انسان است. سلامت و تعالی هر جامعه در گرو سلامت و تعالی خانواده است. خانواده عامل مؤثر توسعه و پیشرفت جامعه است. در صورت وجود هرگونه آسیب در خانواده و تزلزل و فروپاشی آن، هیچ نهاد یا سازمان اجتماعی قادر نیست جایگزین آن شود.

علی‌رغم تأثیرپذیری همه جوامع از جمله ایران تحولات و پیشرفت‌های علمی و تکنولوژی که امروز بر دنیا سایه افکنده است، مطالعات و تحقیقات و مشاهدات بالینی نویسنده طی دهه‌های متمادی مشاوره با خانواده‌های ایرانی نشان می‌دهد که چالش‌های جدی و آسیب‌های اساسی بنیان خانواده را در ایران در معرض تهدید قرار داده است. این واقعیت تلخ در حالی است که تحکیم خانواده مورد تأکید اسلام و تمامی اسناد بالادستی است. برای حل این معضل بزرگ اجتماعی و نابسامانی‌های موجود در تعداد قابل ملاحظه‌ای از خانواده‌ها می‌بایست از یک سو شناسایی دقیق این آسیب‌ها و چالش‌ها و تحلیل علل و عوامل بنیادی پیدایش آن صورت پذیرد و از سوی دیگر تلاش جهت طراحی الگوی مطلوب خانواده بر اساس ارزش‌ها و باورهای اصیل فرهنگی و آموزه‌های دینی در اولویت ضرورت‌های برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کشور قرار گیرد.

در مقاله حاضر تلاش شده است تا با توجه به یافته‌های علمی و پژوهشی و منابع معتبر به اجمال به پاره‌ای از چالش‌های خانواده امروز و علل آن پرداخته شود و طراحی الگوی ایرانی اسلامی خانواده با محوریت اخلاق به منظور فراهم آوردن بستر مناسب جهت ازدواج موفق و پایدار و تشکیل و استحکام و تعالی خانواده ارائه گردد.

وضعیت موجود خانواده‌ها در ایران

ازدواج به عنوان سنت رسول خدا (ص) و آیت الهی به تعبیر قرآن مجید به دلیل موانع فرهنگی، سنت‌ها و آداب و رسوم و ناآگاهی برای عموم جوانان و خانواده‌ها امروز امری مشکل، تنش‌زا و هزینه‌بر و پردردسر تلقی می‌شود. بنابراین یا آن را به تأخیر می‌اندازند و یا قید آن را می‌زنند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که ریشه اصلی بسیاری از آسیب‌های خانواده‌های امروز در معیارها و سبک همسرگزینی است که به ازدواج نامطلوب و بعضاً نافرجام می‌انجامد. نرخ بالای طلاق در پنج سال اول زندگی گویای این حقیقت تلخ است. این معضل با پایین آمدن سن بلوغ جنسی و بالا رفتن سن ازدواج دختران و پسران، وضعیت ازدواج و تشکیل نهاد خانواده را به مراتب پیچیده‌تر کرده است. محو و کمرنگ شدن معیارهای اخلاقی و معنوی و دینی و ارزش‌های اصیل فرهنگی از یک سو و غلبه تجمل‌گرایی، و فرهنگ تظاهر و تجمل چشم و هم‌چشمی، سودجویی و بینش مادی (هزینه‌های سرسام‌آور مراسم و مهریه‌های سنگین و...) از سوی دیگر عامل بسیاری از نابسامانی‌های خانوادگی چون خشونت و بی‌عدالتی و احتمالاً پدیده شوم طلاق است. این نوع خانواده‌ها فقط با هدف ارضای نیازهای مادی تشکیل شده‌اند زیرا فعالیت‌های هدفمند و معنی‌دار که از ویژگی‌های برجسته انسانهاست مستلزم خواستن (ارزش‌ها و باورها) و توانستن (مهارت‌ها) است که در این ازدواج‌ها تجربه نمی‌شود. پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید: «اگر کسی که دارای اخلاق و دیانت است برای خواستگاری آمد، با ازدواجش موافقت کنید (بستان ۱۳۸۳)». زیرا ایمان و اخلاق در مراحل گوناگون زندگی زناشویی، معیاری قوی و معتبر نه تنها در همسرگزینی که عاملی تضمین‌کننده در روابط زن و شوهر و پیشگیری‌کننده از نابسامانی‌های زندگی زناشویی است.

روابط آزاد دختر و پسر، بالا رفتن سن ازدواج، تمایل به مجردزیستی، تماس‌های کم والدین و فرزندان و جایگزین شدن تدریجی رقبای قوی و اثرگذار برای خانواده (رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی)، خشونت‌های خانگی، گسترش طلاق‌های عاطفی و نرخ بالای طلاق‌های قضایی و قوانینی که پاسخگوی نیازها و امنیت روانی همه اعضای خانواده نیست و شبکه‌های اینترنتی و ماهواره و دنیای محدود و مجازی که بدون کنترل وارد حریم اختصاصی خانواده‌ها شده است تعاملات درون خانواده را تغییر می‌دهد، ائتلاف‌ها و اتحادهای پنهانی ایجاد می‌کند و الگوی روابط مشروع جنسی را تغییر و الگوهای جدید و غیرمشروع به جوانان و خانواده‌ها ارائه می‌دهد.

ناهمخوانی الگوها و سبک زندگی خانوادگی تحمیل شده با واقعیات تجربی مبتنی بر اصالت فرهنگی و ارزش‌های دینی و مغایرت با مبانی فکری و ارزشی جامعه ایرانی، تبعات منفی، گاه جبران‌ناشدنی را در برخی خانواده‌های امروز پدید آورده است. مشکلات یاد شده و ده‌ها چالش و معضل دیگر بیش از هر زمان ایجاب می‌کند. الگوهای بومی مبتنی بر نگرش و آموزه‌های اسلامی و فرهنگ و تجارب ارزشمند خاص جامعه ایرانی یعنی الگوی ایرانی اسلامی خانواده ابداع شود، این الگو در واقع مجموعه‌ای نظام‌مند از اصول، قواعد، قوانین و راهبردهایی است که در ساختاری مطلوب در تعامل و تأثیر و تأثر بر یکدیگرند.

تجارب بالینی چهار دهه مشاوره با خانواده‌های ایرانی نشان می‌دهد که ریشه اصلی بسیاری از معضلات امروز خانواده‌ها در کمرنگ شدن اخلاق، معنویات و ارزش‌های دینی و فرهنگی و اجتماعی است.

نقش اخلاق و معنویت در خانواده

متأسفانه نقش اخلاق و معنویت در استحکام خانواده در بحث‌های کارشناسی خانواده از جمله مسائلی است که مغفول واقع شده است و بیشترین اظهارنظرهای کارشناسی در آسیب‌شناسی ازدواج و خانواده و بر ناهمسانی زوجین از جهات فرهنگی، تحصیلی، اقتصادی، اجتماعی و سنی مطرح و کمتر به اخلاق و معنویات تأکید می‌شود.

در تجارب بالینی با خانواده‌ها شواهدی موجود است که حتی در شرایطی هم که زوجین از جهات گوناگون هماهنگی دارند ولی به دلیل عدم حاکمیت اخلاق، دین و ارزش‌های معنوی، زندگی زناشویی آنان در معرض تهدید و ازهم‌پاشیدگی است. منظور از اخلاق، اخلاقی است که دین و خدا پشتوانه آن است. دین پشتوانه محکمی برای عمل به احکام اخلاقی و اعتلای آن است. مهم‌تر از همه حضور خداوند در همه‌جا به ویژه در عرصه‌های خصوصی خانواده که گاه شاهی در کار نیست، بی‌شک در کاهش زمینه‌های بی‌عدالتی، خشونت و پرخاشگری در خانواده بسیار مؤثر است.

پایبندی به اصول اخلاقی نیرومندترین عامل کنترل درونی افراد در دست یا زبان به اقدامات غیرانسانی است (بستان ۱۳۸۳).

سرآغاز نظام مطلوب خانواده در الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، بندگی خداست که هدف نهایی در نظام ارزشی دین مبین اسلام است که در خرده نظام‌های سالم جامعه چون خانواده تجلی می‌یابد. در این راستا اهداف دیگری مانند آرامش درونی همسران، مودت و رحمت از راه تأمین نیازهای عاطفی، جنسی، اجتماعی و اقتصادی و تولیدمثل و تربیت فرزندان و در نهایت پیشگیری از انواع انحرافات اجتماعی وجود دارد که نیل به همه این اهداف با حاکمیت اخلاق و ارزش‌های دینی میسر و ممکن است. در سایه چنین خانواده‌ای نیت

الهی و انجام عمل نیک توسط اعضای خانواده، ثبات و تحکیم خانواده را تضمین می‌کند. برای نمونه از این‌گونه اعمال اخلاقی می‌توان احترام، صداقت، قناعت، شکیبایی، تواضع، حسن خلق، فداکاری، وفاداری، مهربانی، قدردانی، تعهد، روحیه همیاری و همدلی با یکدیگر، گذشت و بخشش را نام برد که در سایه بندگی و عبادت خداوند در نهایت به رشد و تکامل فرد فرد اعضای خانواده منتهی خواهد شد. از آموزه‌های اخلاقی در زندگی خانوادگی به منظور مقاوم کردن خانواده در برابر آسیب‌ها، تنش‌ها و ناآرامی‌ها و اختلافات می‌توان بهره گرفت. برای نمونه از مجموع ویژگی‌ها و رفتارهای اخلاقی مؤثر در آرامش و ثبات خانواده به گذشت و بخشش اشاره‌ای کوتاه خواهیم داشت.

بخشش

در چند دهه اخیر، روانشناسی به مفهوم بخشش توجه جدی داشته است. بیش از یک دهه است که تحقیقات تجربی و آزمایشی پیرامون آن انجام شده است. تحقیقات تامپسون و دیگران^۲ (۲۰۰۵) روی گروهی از زوج‌ها نشان می‌دهد بین آموزش زوج‌ها مبتنی بر بخشش و پربارسازی زندگی زناشویی رابطه وجود دارد. بخشش را از دو نظر می‌توان مورد بررسی قرار داد، از منظر مذهبی و روانشناسی. تا این اواخر مقاله‌های درج شده درباره بخشش بیشتر از جنبه مذهبی و دینی بوده است. در دهه‌های اخیر روانشناسان به قابلیت‌های شفا بخش موجود در مذهب توجه خاص کرده‌اند. یکی از این‌ها عمل به عفو و بخشش به‌ویژه در روابط خانوادگی است.

تعریف بخشش: بخشش یک فرایند عاطفی و هیجانی است که با ویژگی‌هایی چون همدلی و پذیرش در هم تنیده است. بخشش فرایند کاهش یا رهایی از خشم، نارضایتی و یا تنفر از دیگری یا دیگران است. در فرایند بخشش انسان به احساس منفی خود غلبه می‌کند، اما منکر حق خود نیست و سعی می‌کند نوعی دیدگاه خیرخواهانه و دلسوزانه نسبت به خاطی پیدا کند. اما فرد مقصر از لحاظ اخلاقی و قانونی ممکن است شایسته چنین پاسخی نباشد (پاراگومنت^۳، ۲۰۰۷).

به بیان دیگر، در فرایند بخشش انسان احساسات مثبت مانند مهربانی و همدلی را جایگزین احساس منفی مانند تنفر، انتقام، کینه‌توزی و خشم می‌کند. به اعتقاد مک‌کالو^۴ (۲۰۰۸) بخشش و انتقام هر دو کارکرد تکاملی دارند. انتقام نوعی شیوه دفاعی برای حفظ و بقای خود و بخشش کمک به حفظ روابط اجتماعی و تقویت همکاری است. ریچاردز^۵ و برگن^۶ (۱۹۹۹) بخشش را یکی از مداخلات مذهبی و معنوی در غنی‌سازی روابط زناشویی می‌دانند، مانند پرستش خداوند، خواندن متون مقدس و دستورات اخلاقی که از جمله مداخلات مذهبی و معنوی است. تامپسون (۲۰۰۵) ص ۳۵۴-۳۱۳) بخشش را یک رفتار انطباقی برای کنار آمدن با دیگری یا موقعیت تلقی می‌کند که به سلامت روان فرد مربوط می‌شود و عدم تمایل به بخشش یا کینه‌توزی و اصرار به انتقام با فشار روانی و اختلالات شخصیتی در فرد مرتبط است.

در قرآن مجید، خداوند انسان را به عمل نیک و سپس بر عفو و بخشش در برابر بدی‌های دیگران هدایت نموده است و در پایان آیه می‌فرماید: «اگر از بدی‌های دیگران درگذرید، به یکی از صفات کمالیه خداوند

^۲ Thompson et al

^۳ Paragoment

^۴ Mc Coullough

^۵ Richards

^۶ Bergin

متصف شده‌اید. آن صفت عفو با داشتن قدرت تلافی است (آیه ۱۴۹، سوره نساء، تفسیرالمیزان، جلد ۵، ص ۲۰۳).

بررسی ریشه‌های مذهبی و اخلاقی بخشش به درک عمیق‌تر آن کمک می‌کند بخشش یک نوع خیرخواهی و فضیلت اخلاقی و از جمله مداخلات مذهبی و معنوی است که به رفاه و سلامت انسان کمک می‌کند.

قرآن شریف برای تأمین آسایش و آرامش انسان و سعادت و نیک‌بختی خانواده دو دسته مقررات اجتماعی و فردی ارائه می‌نماید در مقررات حقوقی و اجتماعی قرآن کریم این حقیقت را بیان می‌کند که حق باید همان‌گونه که هست رعایت گردد. (کاتوزیان، ۱۳۸۲) اما از آنجا که قوانین حقوقی به تنهایی خشک و انعطاف‌ناپذیر است. با یک سلسله مقررات عاطفی و اخلاق زندگی را انسانی‌تر می‌سازد. به همین دلیل در آیه ۲۳۷ سوره بقره، نخست حقوق و حدود زن و مرد را بیان نموده و آنگاه آنان را به گذشت ایثار و فداکاری و بخشش حتی در هنگام طلاق فرامی‌خواند. این آیه اهمیت بخشش را در روابط زناشویی تا آنجا ترسیم می‌نماید که حتی طلاق و جدایی نباید مانع عفو و بخشش گردد.

بررسی و مطالعات ترزا و همکاران^۷ (۲۰۰۳ ص ۳۲۵-۳۲۳) نشان می‌دهد بین بخشش و رضایت از زندگی زناشویی رابطه وجود دارد. بخشش نه تنها در طول زندگی زناشویی و خانوادگی بلکه هنگام جدایی هم مطرح است. امروزه پیامدهای منفی طلاق بر کسی پوشیده نیست. یکی از پیامدهای منفی طلاق خشونت و خشم است. خشم می‌تواند تهدیدی برای سلامت فرد و جامعه به شمار رود. بخشش یک نوع تقوی و فضیلت اخلاقی است که نه تنها می‌تواند در افزایش کیفیت زندگی زناشویی و پیشگیری از طلاق مؤثر باشد، بلکه می‌تواند آسیب‌های ناشی از طلاق را نیز کاهش دهد.

نتیجه‌گیری

لازم به تأکید است که فرهنگ‌سازی در جهت گسترش حاکمیت اخلاق و معنویت با پشتوانه دینی در خانواده مهم‌ترین و کوتاه‌ترین راهبرد نظری و عملی است که در طراحی الگوی مطلوب ایرانی و اسلامی خانواده باید مورد توجه قرار گیرد. بدیهی است این مهم هم‌اندیشی و همیاری مستمر همه دلسوزان فرهنگی تربیتی و دینی، اساتید مبرز و پژوهشگران حوزه و دانشگاه در زمینه خانواده را می‌طلبد.

در پایان چند راهبرد اصلاحی پیشنهاد می‌شود:

- نیاز به سیاستگذاری و برنامه‌ریزی جدی برای حدود یک میلیون دختر ۵۰-۳۰ سال بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۹

- با توجه به جوان بودن جامعه و پایین آمدن سن بلوغ جنسی، برنامه‌ریزی و حمایت جهت آموزش، فرهنگ‌سازی و تسهیل ازدواج پایدار و بهنگام جوانان مورد تأکید قرار گیرد.

- تهیه بانک اطلاعاتی جامع و دسترسی به آمارهای به روز از وضعیت ازدواج، خانواده، طلاق و...

- توسعه خدمات مشاوره پیش از ازدواج و اجباری کردن آن برای دختر و پسر به منظور شناخت بیشتر

و پیشگیری از طلاق

7. Teresa et al

- بسترسازی مناسب اجتماعی، علمی و فرهنگ‌سازی جهت اهمیت و ضرورت ازدواج و تشکیل خانواده و آموزش مهارت‌های ضروری زندگی به جوانان
- اختصاص ساعات پر بیننده تلویزیون ملی به مباحث ازدواج و خانواده بطور روزانه جهت فرهنگ‌سازی الگوی ایرانی اسلامی خانواده با حاکمیت اخلاق، که امروز بزرگترین خلاء در زندگی زناشویی و خانوادگی است.

منابع

- بستان، حسین (۱۳۸۳) اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه. زن و خانواده (۱۳۹۰) دبیرخانه نشست اندیشه‌های راهبردی، جلد اول و دوم
- علامه طباطبایی، م.ج (۱۳۸۵) تفسیرالمیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی، جلد ۵، ص ۲۰۳.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲) حقوق مدنی خانواده، تهران: انتشارات سوره مهر.
- یو هاتسین، ثور (۱۳۹۱). دین و معنویت در روان‌درمانی و مشاوره، ترجمه فرید براتی سده. تهران: انتشارات رشد
- Mc Cullough, M.E. (2008). Beyond Revenge. San Francisco: Jessey-Bass
- Paragoment, K.I. (2007). Spiritually Integrated psychotherapy. New York: Guilford
- Richards, P.S. and Bergin, A.E. (2006). Psychotherapy and Religious Diversity, Washington, DC.: American Psychological Association
- Teresa, M. (2003). Forgiveness and Satisfaction in Life. Jr. of Happiness studies, 4(323-325)
- Thompson, L.Y. et al (2005). Forgiveness. Jr. of Personality 2(313-354)